

Paradigma Yokluğunda Küresel ve Bölgesel Politikalar Belirlemek

Mustafa KİBAROĞLU

Prof. Dr., BİLGESAM Başkanı, MEF Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Uluslararası ilişkiler alanında yaşanan gelişmeleri anlamak ve açıklamak her geçen gün daha da zorlaşıyor. Doğayısıyla, yakın, orta ve uzun vadede ne gibi gelişmeler yaşanabileceğini öngörmek de aynı şekilde zorlaşmakta. Bu durumun en önemli sebebi, geçmişten geleceğe doğru, geniş bir zaman dilimini içine alacak şekilde, uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelerin yönünü belirleyecek kadar etkili bir paradigmanın artık hakim konumda olmasıdır.

20. Yüzyıl'ın ortalarında başlayan hızlı nükleer silahlanma yarışı ve buna bağlı siyasi kutuplaşma ile kuzey yarımkürede Doğu ve Batı bloklarının birbirlerine karşı geliştirdikleri askeri imkan ve kabiliyetleri ile pozisyon aldıkları Soğuk Savaş dönemi paradigmasının siyaseten yıkılmasının üzerinden bir çeyrek asır geçmiştir.

O süreç içinde askeri ve sivil kurumlar ile diplomasi alanında devlet mekanizmalarında karar verici mevkilerde görev yapan kuşakların ve kadroların siyaset sahnesinden büyük oranda çekilmeleriyle birlikte, onların yerine gelenlerin, Soğuk Savaş'ın zihinlerde oluşturduğu düşünce yapısından oldukça uzak bir yaklaşıma sahip oldukları gözlemlenmektedir.

Bu durumun bir sonucu olarak, "ittifak dayanışması" gibi Soğuk Savaş döneminin çok önemli bir kavramının dahi artık pratikte fazla bir değerinin kalmadığını, resmi ve gayri resmi ortamlarda yapılan bazı açıklamalara bakılarak, NATO özelinde çok çarpıcı bir şekilde görmek mümkündür.

Dergimizin Nisan 2019 sayısında yayınlanan "NATO'nun 70 Yılına Bir Muhasebesi: Nereden, Nereye?" başlıklı yazımızda değindiğimiz, Ittifak'ın en büyük üyesi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanının müttefik ülkelere yönelik ağır ithamları ve kendi ülkesinin yeni küresel güvenlik arayışları hakkındaki sözleri, bu gözlemimizi doğrular niteliktedir ve uluslararası sistemin günümüzdeki durumuna ve gelecekte ortaya çıkabilecek gelişmelere yönelik önemli bazı ipuçları vermektedir.

20. Yüzyıl'ın ortalarında başlayan hızlı nükleer silahlanma yarışı ve buna bağlı siyasi kutuplaşma ile kuzey yarımkürede Doğu ve Batı bloklarının birbirlerine karşı geliştirdikleri askeri imkan ve kabiliyetleri ile pozisyon aldıkları Soğuk Savaş dönemi paradigmasının siyaseten yıkılmasının üzerinden bir çeyrek asır geçmiştir.

Bu yazımızda, 20. Yüzyıl'da inşa edilen ve uzun süre uluslararası sisteme hakim olan paradigmanın yıkılmış olmasına karşın, yerine henüz yeni bir paradigma inşa edilememiş olmasının yarattığı karmaşa ortamında, ülkelerin orta ve uzun vadeli dış politikalarının ve güvenlik stratejilerin temel dayanaklarını belirlemekte yaşamakta oldukları zorluklara değineceğiz. 2030'ları da içine alacak şekilde uzun bir süre devam edeceğini öngördüğümüz bu "paradigmasızlık paradigması" olarak tanımlayabileceğimiz süreçte, ülkelerin dış politika ve uluslararası güvenlik stratejilerini belirlerken nelere dikkat etmeleri gerektiğine de yazımızda değineceğiz.

Soğuk Savaş Dönemi Paradigmasını Belirleyen Temel Unsur: "Nükleer Dehşet Dengesi"

Soğuk Savaş dönemini en iyi anlatan ifadelerden biri "nükleer dehşet dengesi" tanımıdır. ABD ile Sovyetler Birliği arasında nükleer alanda yaşanan hızlı silahlanma yarışı sonucu varılan ve tüm dünyanın yok olmasına sebep olabilecek bir savaş olasılığını donduran denge durumunu, ABD'de etkili bir düşünce kuruluşu olan RAND Corporation bünyesinde araştırmalar yapan strateji uzmanı Albert Wohlstetter 1956 yılındaki aynı başlığı taşıyan bir çalışmasında "delicate balance of terror" olarak tanımlamıştır.

II. Dünya Savaşı ertesinde oluşan iki kutuplu uluslararası sistemde yaşanan istikrar ortamının, nükleer silahlarla savaş olması durumunda yaşanacak muazzam tahribatın dehşet verici boyutlarından duyulan derin korku sebebiyle, böylesi bir gelişmeyi önleyecek hukuki, siyasi, ekonomik ve teknolojik tedbirlerin alınması sayesinde korunduğuna inanılmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde, ABD ve Sovyetler Birliği, bir kısmı sürekli havada seyir halindeki uzun menzilli bombardıman uçaklarında, okyanusların derinliklerinde seyreden nükleer denizaltılarda ve yerin altındaki kıtalararası balistik füzelerin başlığında, karşı taraf ilk saldırıyı yapsa dahi tümü imha edilemeyecek sayıda, pek çok nükleer silahı kullanıma hazır halde bulunduruyordu.

Üçlü sacayağı (triad) olarak tanımlanan bu kapsamdaki askeri imkan ve kabiliyetler, maruz kalınan ilk saldırının etkileri savuşturulduktan sonra "ikinci vuruş yeteneği" (second strike capability) ile çok güçlü bir karşılık vererek, karşı tarafa kabul edemeyeceği kadar büyük bir zarar verebilecek imkanı süpergüçlere sağlıyordu.

Dolayısıyla, sahip oldukları "ikinci vuruş yeteneği" sebebiyle, her iki süpergücün de ilk saldırıyı yapıp bir avantaj sağlama gibi bir düşüncesi olsa dahi, karşı tarafı tamamen yok edemeyeceğini bildiği ve yok edememekle kalmayıp, kendisine kabul edemeyeceği bir zararı verebilecek güçte karşılık verebileceğini gördüğü için, taraflar bu silahları kullanma konusunda geri adım atmışlar ve yetkili olmayan şekillerde kullanılmasını engellemek için de son derece ciddi teknik önlemler almışlardır.

Bir nükleer savaş çıkması ve binlerce nükleer başlığın çok kısa süre içinde kullanılması durumunda kazanan bir tarafın olmayacağı ve topyekün bütün dünya milletlerinin yok olabileceği gerçeği karşısında söz konusu ülkeler birbirlerine yönelik bir saldırıya girişmekten caymıştır.

Bir başka deyişle, caydırıcılık teorisi "nükleer dehşet dengesi" koşullarında etkili olmuş ve Doğu ile Batı blokları arasındaki potansiyel bir nükleer savaş olasılığının gerçeğe dönüşmesini engellemiştir.

ABD ile Sovyetler Birliği arasında Ekim 1962'de yaşanan Küba Krizi sırasında edinilen tecrübeler ile, silahsızlanma (disarmament) ve silahların kontrolü (arms control) kavramları uluslararası ilişkilerde ve strateji çalışmalarında öne çıkarak, iki süpergücün ulusal güvenlik ve dış politika yapımında önemli rol oynamaya başlamıştır.

ABD ile Sovyetler Birliği arasında Ekim 1962'de yaşanan Küba Krizi sırasında edinilen tecrübeler ile, silahsızlanma (disarmament) ve silahların kontrolü (arms control) kavramları uluslararası ilişkilerde ve strateji çalışmalarında öne çıkarak, iki süpergücün ulusal güvenlik ve dış politika yapımında önemli rol oynamaya başlamıştır.

*Domuzlar Körfezi girişindeki Kübalı direnişçiler.
Görsel: ThoughtCo.*

1960'ların ikinci yarısı ve 1970'li yıllar boyunca yaşanan “yumuşama” (détente) sürecine girilmesinde de iki süpergücün, “Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri” (Strategic Arms Limitation Talks – SALT) ve “Anti Balistik Füzeler Antlaşması” (Anti-Ballistic Missiles – ABM Treaty) gibi, aralarında istenmeyen bir nükleer savaş çıkmasını önlemeye yönelik silahsızlanma ve silahların kontrolü temalı antlaşmalar imzalanmalarının ve ilişkilerinin özünde uluslararası hukukun üstünlüğüne önem vermelerinin rolü çok büyüktür.

Söz konusu antlaşmaların kapsamı ikili düzeyde uzun yıllar boyunca sürdürülen görüşmelerle daha de genişletilmiş, çeşitlendirilmiş ve kalıcı olmalarını sağlamak ve karşılıklı güven tesis etmek için etkili denetleme (inspection) ve doğrulama (verification) mekanizmaları geliştirilmiştir.

Çünkü, nükleer silahlar sadece planlı ve hesaplanmış bir siyasi karar sonucu kullanılmayabilirdi. Teknik bir arıza, karşılıklı yanlış anlama, ya da siyasi otoritenin dışında belli grupların o silahların kontrolünü ele geçirmeleri gibi sebeplerle iki süpergücün iradesi dışında kullanılmaları da söz konusu olabilirdi.

Dünyada iki kutuplu sistemin hüküm sürdüğü dönemde ABD ile Sovyetler Birliği ve onlarla askeri paktlaşmaya giren devletler dışında kalan ülkeler de ulusal çıkarlarını bu süpergüç konumunda olan ülkelere karşı bir i siyasi ve askeri yakınlık kurarak sağlamaya çalışmıştır.

Bu hakim paradigma altında bölgesel sorunlar, ABD ve Sovyetler Birliği'ni çatışmanın eşliğine getirmesi olasılığı karşısında, büyümeden çözüme kavuşturulmuş ya da çatışma olmaksızın çözümsüz bırakılmıştır.

Bu süreçte oluşan görece istikrarın korunmasını ve Kore Savaşı, Küba krizi ve Vietnam Savaşı gibi dönemlerde Sovyetler Birliği ile ABD'nin karşı karşıya gelmesini, ya da gelseler dahi sonunda geri adım atmalarını sağlayan temel olgu, her iki tarafta da binlerce nükleer silahın ateşlenmeye hazır şekilde bulundurulmasının yarattığı nükleer dehşet dengesinin, silahsızlanma ve silahların kontrolü anlaşmaları yoluyla korunması çabasının yattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Paradigmanın Yıkılışı

Varşova Pakti'nin yıkılması, Demokratik (Doğu) ve Federal (Batı) Almanya'nın birleşmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi 1989 ila 1991 yılları arasında kısa sürede, etkileri küresel boyutta hissedilen radikal değişimler yaşanmış ve Soğuk Savaş dönemi fiilen kapanmıştır.

1990lı yılların hemen tamamında, eski “Batı Bloku” ülkelerinin, askeri alanda NATO vasıtasıyla, siyasi ve ekonomik alanda ise Avrupa Birliği vasıtasıyla, eski “Doğu Bloku” ülkelerinin çoğunu bünyelerine katarak, dağılan Sovyetler Birliği’nin mirasını devralan Rusya Federasyonu aleyhine hızlı bir şekilde etki alanlarını doğuya doğru genişletmeleri süreci yaşanmıştır.

2000 yılında Vladimir Putin'in Rusya'da yetkileri eline almasıyla kısmen yavaşlansa da, Batılı ülkelerin, iki kutuplu sistemin çökmesi sonucu ortaya çıkan fırsat penceresinden istifade etme çabaları 21. Yüzyıl'ın başlarında da devam etmiştir.

Rusya Federasyonu, 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde, 10 yıldan fazla süren çöküş travmasını atlattı ve siyasi ve ekonomik açıdan ulusal ve uluslara-

rası alanda konumunu sağlamlaştırmasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı süreçte dahi kontrolünü kaybetmediği, süpergüç konumuna gelmesini sağlamış olan, askeri kapasitesini dış politikasının ve güvenlik stratejilerinin yeniden en önemli unsuru konumuna getirmiştir.

Putin yönetimindeki Rusya, Soğuk Savaş döneminden bakiye kalan ve Sovyetler Birliği'nin tek varisi olarak üstlendiği INF ve START gibi silahsızlanma ve silahların kontrolü antlaşmalarının hükümlerinin artık aleyhine gelişmelere yol açmakta olduğunu ve bunların muhakkak ABD ile olan dengeyi (strategic parity) koruyacak şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini her ortamda dile getirmeye başlamıştır.

Rusya'nın bu yöndeki taleplerine ABD'nin yeterli oranda karşılık verdiğini ve karşı tarafta güven tesis edecek adımlar atıldığını söylemek pek mümkün değil. Bu durumun bir sebebi, ABD'nin 1991 Körfez Savaşı ile başlayan ve 11 Eylül 2001 saldırıları ile devam eden gelişmeler sebebiyle önceliklerinde Rusya'nın beklentilerini tatmin etmek gibi bir hususun bulunmaması ve "teröre karşı savaş" (war on terror) stratejisini ulusal güvenlik ve dış politika alanında hakim kılmasıdır.

Bu gibi gelişmelerin yaşandığı 1990'lı ve 2000'li yıllar boyunca, artık gerilerde kalmış olan Soğuk Savaş döneminde "nükleer dehşet dengesi" altında hakim olan "silahsızlanma ve silahların kontrolü antlaşmaları marifetiyle uluslararası sistemde barış ve istikrarın korunması" paradigmasının da yavaş yavaş ortadan kalkmakta olduğuna dair önemli işaretler bulunmaktaydı.

Örneğin, Rusya 2007 yılında yaptığı bir açıklamayla, 1987 yılında ABD ile Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan ve 500 ila 5,500 km menzile sahip tüm nükleer füzelerin ortadan kaldırılmasını öngören "Orta Menzilli Nükleer Füzeler Antlaşması"nın (Intermediate Range Nuclear Forces - INF Treaty) hükümlerini artık yerine getirmeyeceğini bildirmiştir.

Dergimizin Kasım 2018 sayısında yayınlanan "INF Krizinin Arka Planı ve Küresel Güvenliğe Etkileri" başlıklı yazımızda detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi, Rusya ile ABD'nin karşılıklı suçlamaları ve ortaya çıkan hukuki, siyasi ve askeri sorunları görüşerek bir sonuca bağlayamamaları ve antlaşmadan çekileceklerini açıklamaları sebebiyle, Ağustos 2019 itibarıyla INF Antlaşması tarihin arşivinde yerini alacaktır.

Bu gelişme, söz konusu yazımızda da vurguladığımız gibi, Soğuk Savaş döneminde inşa edilen ve iki kutuplu sistemin ortadan kalkmasından sonra etkileri, azalarak da olsa, süren silahsızlanma ve silahların kontrolü antlaşmalarının işlemesine dayalı paradigmanın artık tamamıyla çöktüğünün bir belgesi olarak görülebilir.

Paradigma Yokluğunda Dış Politika ve Güvenlik Stratejilerinin Belirlenmesi

Günümüz itibarıyla, uluslararası sistemde, ülkelerin güç kullanma girişimlerini ve dış politikada atacakları adımları belirlerken dikkate almak zorunda oldukları küresel boyutta etkili bir kuralar bütününden (code of conduct) söz etmek mümkün değildir.

1991 Körfez Savaşı Sonrası Çekilen Bir Fotoğraf

Açık ve net kerteriz alma noktalarının artık bulunmadığı uluslararası ilişkiler platformunda, orta ve uzun vadeli stratejiler belirlemek bir yana, kısa vadeli politikaları oluşturmakta bile konunun uzmanları dahi ciddi zorluklar yaşamaktadırlar.

Bu satırların yazarının, yaklaşık son üç yıldır yazılarında ve konferanslarında vurguladığı gibi; ülkelerin, diğer ülkelerle, bir yandan, işbirliği yapmak üzere el sıkıştıkları, diğer yandan, aynı ülkelerle, aynı dönemde ve aynı zeminde çatışma içinde olabildikleri bir süreç yaşanmaktadır.

Burada tanımlanmaya çalışılan fiili durumla ilgili olarak, Türkiye-Rusya, Türkiye-İran ve Türkiye-ABD, ABD-Rusya, Rusya-İran, İran-AB, AB-ABD vb. ikili ilişkilerinin son dönemdeki seyri gibi, bir başka yazımızda daha detaylı olarak ele alacağımız bazı örnekler vermek mümkündür.

Türkiye ile Rusya, aynı dönemde, stratejik silah sistemlerinin (S-400 gibi) tedariki konusunda tam bir anlayış birliği sergilemekte, Suriye'de istikrarın sağlanması konusunda önemli oranda ortak paydaya sahip olan politikalar izlemekte, ancak Şam'daki Esad rejiminin yaptıkları ve rejimin devamı konusunda ise taban tabana zıt politikalar belirlemektedirler.

Daha somuta indirgemek gerekirse, Suriye'nin İdlib çatışmasızlık bölgesinde Türk askerinin bulunduğu gözlem noktalarına Şam'daki rejim unsurları tarafından yapılan açık saldırıların Rusya'nın bilgi-

Türkiye ile Rusya, aynı dönemde, stratejik silah sistemlerinin (S-400 gibi) tedariki konusunda tam bir anlayış birliği sergilemekte, Suriye'de istikrarın sağlanması konusunda önemli oranda ortak paydaya sahip olan politikalar izlemekte, ancak Şam'daki Esad rejiminin yaptıkları ve rejimin devamı konusunda ise taban tabana zıt politikalar belirlemektedirler.

si ve rızası dışında gerçekleşebileceğini ve çok kez tekrarlanabileceğini düşünmek mümkün değildir.

Dolayısıyla, yukarıdaki tanıma uygun olarak, Türkiye, aynı dönemde, bir taraftan, Rusya ile Esad rejimi üzerinden adeta bir “örtülü savaş” (proxy war) yaşamakta iken, diğer taraftan, silah temini bakımından en önemli tedarikçisi olan ABD’nin yaptırımlarına tabi olması sonucunu doğurabilecek şekilde stratejik silah sistemlerinin satın alınmasını ve zaman içinde ortak üretimini görüşebilmektedir.

Bu örnekleri Türkiye merkezli olarak ya da, diğer ikili ilişkiler bazında çoğaltmak mümkündür. Bu ve benzeri gelişmelerin uluslararası ilişkiler alanına önümüzdeki 15 ila 20 yıl süreyle hakim olacağını söylemek için önemli gerekçeler bulunmaktadır.

Silahsızlanma ve silahların kontrolü rejiminin merkezinde olduğu paradigmanın yokluğunda, başta ABD ve Rusya olmak üzere, askeri kapasitesine güvenen ülkeler, güvenlik stratejilerini ve dış politika hedeflerini belirlerken güç unsurunu öncelikli konuma getirerek girişimlerde bulunmakta ve bir anlamda, “kural yokluğunda gücüm varsa kuralı ben koyarım” düşüncesiyle hareket etmektedirler.

Paradigma Yokluğunda Devletler Ne Yapmalı?

Tarih boyunca hak, hukuk, adalet gibi değerlerin gözetildiği ve gözetilmediği dönemler birbirinin peşi sıra yaşanmıştır. Bu değerlerin gözetilmediği dönemlerde yaşanan büyük acılar ve yıkım, ardından söz konusu değerlerin ön plana çıkartıldığı ve kurulan yeni sistemin temelini oluşturduğu dönemlerinin gelmesini zorunlu kılmıştır.

Tarihin tekrerrür etmemesi ve yeniden büyük yıkımların ve acıların yaşanmaması için, en azından önümüzdeki 15 ila 20 yıl kadar süreceğini öngördüğümüz “paradigma yokluğu” döneminde devleti yönetenlerin son derece dikkatli bir şekilde, sürekli güncellenen ve değişiklikler karşısında esneklik ve adaptasyon kabiliyeti olan, ehil ellerde iyi kalibre edilmiş dış politika ve güvenlik stratejileri belirlemeleri ve uygulamaya koymaları gerekmektedir.

Bu süreçte en üst seviyede karar vericilerin akıllarında tutmaları gereken en önemli hususun, dahil oldukları ittifak yapıları hukuken devam etse dahi, önceki paradigma altında güçlü bir şekilde vurgulanan dayanışmanın ve buna bağlı caydırıcılığın etkisinin fiiliyatta önemli ölçüde azalmakta olduğudur.

Toplumumuzda yaygın bilinen bir deyişle, paradigma yokluğunda herkesin “kendi göbeğini kesmek” durumunda kalabileceği bir ilişkiler yumağının olduğu döneme girilmiştir. Bu durumun getirdiği en önemli zorunluluk, ülkelerin ulusal birlik ve bütünlüklerini korumak, dış politika hedeflerine varmak

ve güvenlik stratejilerini hayata geçirmek için önemli oranda kendi kaynaklarına dayalı imkan ve kabiliyetleri yeterli miktarda geliştirmeleri gerektirir.

Bununla birlikte, son derece kaygan bir zemin üzerinde, çok sayıda devletin ve devlet-dışı silahlı grupların yer aldığı uluslararası arenada, aralarında sürekli değişen çıkar ilişkileri ve buna bağlı olarak kuracakları geçici ittifaklar sebebiyle, dost-düşman tanımlarının yeterince net yapılamadığı bir ortamda, doğru stratejilerin geliştirilmesi ve uygulamaya konulabilmesi bakımından en hayati önem arz eden yetenekler ve mekanizmalar istihbarat ile diplomasi olacaktır.

Sahada adeta anlık değişebilecek süreçleri yakından takip etmek, ortaya çıkabilecek tehditleri ve fırsatları zamanında tespit edebilmek, ilgili olabilecek tüm aktörlerin hızlı değişebilecek politikaları hakkında sağlıklı öngörülerde bulunabilmek ve bunlara karşı politikalar üretebilmek için sahada insan unsuruna dayalı bilgi toplamaktan, uzaktan algılamaya dayalı en ileri teknolojik imkan ve kabiliyetlerin kullanılmasına kadar istihbarat mekanizmasının bütün unsurlarının çok güçlü ve uzun soluklu bir şekilde devreye sokulması gerekmektedir.

Bununla birlikte, istihbarata dayalı olarak sahip olunan bilginin analizinin en isabetli şekilde konuların en yetkin saha, bölge ve konu uzmanları tarafından yapılması ve alternatifli politika önerilerinin ortaya konulması gerekmektedir.

Söz konusu alternatif politikaların uluslararası arenada uygulamaya konulması, karşılaşılabilecek sürpriz gelişmeler karşısında gerekli manevraların vakit kaybetmeksizin ve isabetli bir şekilde yapılması ve istenilen sonuçların alınabilmesi için ülkenin diplomasi yeteneğinin ve kurumlar arası koordinasyonunun en üst seviyede olması gerekmektedir.■

Son derece kaygan bir zemin üzerinde, çok sayıda devletin ve devlet-dışı silahlı grupların yer aldığı uluslararası arenada, aralarında sürekli değişen çıkar ilişkileri ve buna bağlı olarak kuracakları geçici ittifaklar sebebiyle, dost-düşman tanımlarının yeterince net yapılamadığı bir ortamda, doğru stratejilerin geliştirilmesi ve uygulamaya konulabilmesi bakımından en hayati önem arz eden yetenekler ve mekanizmalar istihbarat ile diplomasi olacaktır.